

Dr. Hegedűs Katalin*

Az elmagyarosodott római katolikus papok hatása a vajdasági németekre

Témánk a dunamenti német katolikusok viszonya a náciizmus iránt.

Dolgozatunkban a német megnevezést használjuk, habár a környezetük, amelyben éltek és ők maguk is magukat sváboknak (Donauschwaben) nevezték.

Bácska a 150 éves török uralom után az 1715-1720-ig tartó népszámlálás adatai szerint mindössze 20.000 lelket számlált. Az 1722/23. évi pozsonyi országgyűlés 103. törvénycikkében a rendek III. Károly (1685-1740) király engedélyét kérték arra, hogy „az országba mindenféle foglalkozású szabad személyeket hívhassanak, akiket hat évre mentesítenének az adófizetés kötelezettsége alól, és hogy ezt a mentességet az egész ország területén meghirdethessék“. (Hegedűs, 1998:5) Ezzel a törvénycikkkel indult el Vajdaság benépesítése, mely egyes becslések szerint 800.000 lelkes migrációs folyamat volt.

A német kolonistákkal szemben támasztott egyetlen kötelezettség az volt, hogy rendelkezzenek 500 forint készpénzzel, valamint, 1782-ig, a Türelmi rendeletig, hogy katolikus vallásúak legyenek.

A német betelepülők nem rendelkeztek sem nemzeti öntudattal, sem a nemzeti összetartozás érzésével¹.

Jugoszláviának az 1931-es népszámlálás adatai szerint 13.934.038 lakosa volt, ebből 499.969 vallotta magát német anyanyelvű-

* *Dr. Hegedűs Katalin, német nyelvtanár, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka*

¹ Herczeg Ferenc, az önként elmagyarosodott német, így fogalmaz: „Az én családom kétszáz esztendővel ezelőtt jött ki Németországból, egy német fejedelem elől menekült, olyan időben, mikor az őshazában a nemzeti érzés még ismeretlen fogalom volt. Ezt az érzést itt ismerték meg, Magyarországon, alattvalókból itt lettek polgárokká.” (Herczeg, 1985:226). Hasonló vallomás lelhető fel Molter Károlynál (szintén önként elmagyarosodott német): „Mikor százharminc év előtt ide vándoroltunk, a németség eleresztett, elfelejtkezett rólunk. Nem tudott megvédeni és eltartani bennünket. A Bácska és a Bánság azonban gazdaggá és függetlenné tette a hazátlan sereget. Azért felejtettük el mi is az elnyomó dinasztia célját, hogy Magyarországot németesíteni segítsük.” (Molter II, 1937:52)

nek. A jugoszláviai németiség többsége római katolikus (383.674) volt. (Janjetović, 2009:2) A Magyarország területén maradt németiség 81,95%-a (392.255 fő) volt római katolikus, 14,18%-a (67.891 fő) evangélikus, 1,5%-a (7.201 fő) református, 2,36%-a (11.283 fő) pedig egyéb vallású. (Tilkovszky, 1997) A katolikus németiségnek Jugoszlávia és Magyarország területén is több jellemzője volt. Mint a katolikusok bárhol, a német katolikusok is komoly ellenérzést tápláltak a protestánsokkal, még a németajkú protestánsokkal szemben is, másrészt toleránsak voltak a más nemzetiségű katolikusokkal szemben, egyházuk katolicitásából (egyetemességéből) eredően. Így a német katolikus hívek sokkal gyakrabban és sokkal intenzívebben érintkeztek más nemzetiségűekkel, mint azt tették a német protestánsok ugyanezen területen. Érdekes a Délvidékre telepített németek toleranciája, mivel Magyarország más területére telepítettekkel ellentétben, itt homogén volt a német lakosság. Ők maguk azt vallották, hogy hitük és egyházuk segítette megmaradásukat a nehéz időkben, gátolta őket a lankadásban, és az anyaországból hozott papok mindent megtettek nemzeti szokásaik megőrzéséért. „A vallás és az egyház nevelte a német telepeseket tiszta, egészséges emberekké minden időkre; ezek kölcsönözték nekik a legnehezebb körülmények között is a szükséges ellenállóerőt; ezek óvták meg azon erkölcsi romlástól, amely - s ez minden istentelen idők jellemzője - végül a nép önkikiáltásához vezet”- írta Huber János², soproni kanonok. „Vallás és egyház voltak a német mivolt és német nyelv megtartásának legerősebb támaszai az istentiszteleten és az iskolában, és azáltal, hogy segítettek megőrizni a népnek a német anyaországból magával hozott vallásosságát és régi népszokásait.” A helyi Neues Sonntagsblattban pedig azt írja, hogy azok a papok, akik a hívek anyanyelvi jogait nem tisztelik, nem Isten szolgálói, hanem „az ördög cimborái”, mert a vallási tudatlanságot és közömbösséget segítik elő. (Tilkovszky; 1977) A katolikus egyház a Kiegyezésig (1867) mindent megtett a németiség identitásának megmaradásáért, azonban a kiegyezés után az asszimiláció eszközévé vált. A katolikus papnevelő szemináriumok magyarosítási törekvései közismert,

² Huber János (1877,Sopron – 1945,Sopron) kanonok, a kánonjog doktora. 1920-tól a Nemzeti Egyesülés Pártja programjával a nezsideri kerület nemzgyűlési képviselője, a német frakció ügyvezető elnöke. Szerepe volt a hazai németiség magyarbarát mozgalmanak megalapozásában. 1908-21-ben a Katolikus Népszövetség központi titkára, több német nyelvű napi és hetilap felelős szerkesztője.

számos német származású pap a nevét is magyarosította³. 1933-ban a nevüket magyarosított németek száma Magyarországon, egyes német adatok szerint, 100.000 körül mozgott. (Senz;1993:218) Német kutatók a Vatikánt nem tartják felelősnek a dunamenti németek magyarosításáért és horvátosításáért. Minden felelősséget az államra és az adott terület többségi nemzetére hárítanak. Hogy ez jogos ítélet, bizonyítja Wilhelm Berning osnabrücker püspök látogatása Románia, Jugoszlávia és Magyarország német lakta területein, majd Serédi Jusztinián⁴ hercegprímással való találkozása, mely során a magyarországi németségnek az egyházzal szembeni jogos igényeit tolmácsolta⁵. Berning és Serédi között folytat tárgyalás témájáról a hercegprímás kijelentette, hogy „lehetőség szerint” gondoskodni kell a kisebbségek anyanyelvi hitoktatásáról és vallási kötelezettségeik saját nyelvű végzéséről.

Ebből világossá válik, hogy a kisebbségi anyanyelvhasználat az egyházi intézményekben (amelyek akkoriban sokrétűek és számosak voltak) elsősorban tehát nem a kormánytól, hanem a helyi papság vagy az adott egyházmegyét vezető főpásztor hozzáállásától is függött, s ez a személyes hozzáállás sokat nyomott a latban. „Kisebbségi ügyekben tehát a status quo-t őrző és a hazai német radikalizálódástól tartó katolikus egyház konfliktuskezelése függött a magyar kormány mozgásterétől, az aktuális kül- és belpolitikai szituációtól, valamint helyi szinten egy adott település társadalmi-politikai viszonyaitól is.” (Grósz; 2014:92)

A magyarországi németség magyarosodásáról/magyarosításáról számos cikk jelent meg. Dolgozatunkban erre a kérdésre nem kívánunk kitérni.

³ László Pintér (Binder); Nyéki Kálmán (Klemm) – a budapesti egyetem katolikus hittudományi karának tanára; Mindszenty József (Pehm) – 1945.okt.7.-től Magyarország hercegprímása; Lékai László (Lung) – 1976-1986. Esztergom érsek, Mindszenty József utódja;

⁴ Serédi Jusztinián (eredeti neve: Szapucsek György; 1884,Deáki – 1945,Esztergom) tudós, egyházjogász, érsek, bíboros, hercegprímás, a magyar katolikus egyház vezetője 1927 és 1945 között.

Az ő indítására szerveződött meg az abban a korban fontos közéleti fórumként működő Katolikus Nyári Egyetem, ahol az ország jeles katolikus tudósai tartottak előadásokat (többek között Bálint Sándor, Eckhart Ferenc és Szekfű Gyula). Az ilyen műhelyek fontos gyülekező helyei lettek a nyilas- és németellenes értelmiségieknek.

⁵ Ezeket a felvetéseket Bleyer, Bethlen István miniszterelnökhöz írt 1930. június 28-i levelében is megnevezte (Magyarországi németek iskolai- és iskolán kívüli népművelési ügyei).

A vajdasági németek az I. világháború után, Jugoszlávia többi nemzeteivel szemben, nemzeti és politikai tekintetben nem alkottak homogén közösséget. A múlt század 30-as éveiben világnézeti – politikai szemszögből négy részre szakadtak: keresztény-konzervatívokra (50%), liberálisokra (20%), szocialistákra (25%) és nemzeti szocialistákra (5%). Nemzetpolitikai szempontból három csoportra oszthatók: a *hungaristákra*, akik bár nem támogatják a németek magyarosodását, de elismerik a magyar korona országainak legitimitását és támogatják Nagymagyarország visszaállítását. Másik csoportjuk az úgynevezett *magyarónok*, akik nemcsak a magyar Királyság visszaállítása mellett szállnak síkra, hanem magukat magyarnak is vallják. Harmadik csoportjuk a német nemzeti öntudattal rendelkező németek, de a német alatt ők a dunamenti svábsághoz való tartozást értették. (Leidensweg I.; 1992:391)

Idővel a németiség ezen tagoltsága egyszerűsödik és két szembenálló csoportba tömörül. Ez a kettős tagolódás főleg a tiszta német vagy többségében németek lakta falvakra jellemző. Az idősebb (katolikus, magyarpárti) és a fiatalabb (többségében protestáns, öntudatos német) generáció áll egymással szemben. A katolikusokat az evangélikusok „magyarónoknak” csúfolták. Náluk alakult ki az úgynevezett *hungarus-tudat*⁶. A fiatal, Németországban tanult, német nemzeti öntudatú, Németország terjeszkedését váró radikális fiatal generáció, az úgynevezett „Erneuerungsbewegung” [újítók mozgalma] volt. E tömörülés tagjai a harmincas évektől utánozni kezdik példaképeiket, a Harmadik Birodalom vezetőit. A viselkedésükön, mely nyíltan egyházellenes, nem lehetett csodálkozni, hiszen a Német Birodalomban a kereszténység tagadása és egyházellenessége az alapoktól kezdve beépült a nevelésbe. (Grósz, 2012) A fiatal németek ténykedése folytán megjelentek különböző, a birodalmi anyaország támogatását élvező szervezetek, melyek a népi német politikai elit lecserélődését segítették, továbbá javították a német értelmiségi fiatalok elhelyezkedési lehetőségeit. A Kulturbund⁷ vezetést

⁶ Hungarus-tudat: területelvű közösség fogalom, az ország lakói identitástudatukat nem etnikai vagy nyelvi alapon határozták meg. A 18.-19. század fordulójáig, a nacionalizmusok megjelenéséig, a magyarországi lakosok számára az a körülmény, hogy hol laknak fontosabb eleme az összetartozásnak, mint az, hogy melyik népcsoporthoz tartoznak. Ebben az esetben természetes dolognak számított a többnyelvűség. (Miskolczy, 2012:163)

⁷ Schwäbisch-Deutscher Kulturbund (1919-1939) német szervezet a Vajdaság területén. A német kultúra és nemzeti öntudat megőrzésére céljából lett alapítva. Idővel tö-

1939-ben az *újítók* [Erneuerer] veszik át (Sepp Janko⁸), így megkezdve a németajkú lakosság körében a náci ideológia intenzív terjesztését. (Geiger, 2009:9) Az *újítóknak*, anyaországi utasítások alapján, gyorsan kellett cselekedniük, mert a tradicionálisan apolitikus vajdasági németiséget nehezen lehetett kulturálisan és politikailag aktivizálni. A Kulturbund korábbi vezetői bár nem vetették el teljes mértékben a vallást, de privát dologként tekintettek rá és nem foglalkoztak vele. A németiség, a német identitás a Kulturbund tagjainak sokkal előbbre való és fontosabb volt, mint a vallási hovatartozás. (Janjetović, 2009:10) A mozgalom eleinte Jugoszlávia területén csak a vajdasági németiséget tudta megszólítani. A Kulturbundot az állami hatóságok több alkalommal megvádolták a pángermán eszmék terjesztésével, végül 1924-ben betiltották. Az egyesület csak 1927-ben alakulhatott újjá⁹. A szervezet, az 1934-es hatalomátvétel után hevesen támadta a Katolikus egyházat főként a németek asszimilációja miatt és mert támogatta a Monarchia újjáalakítását. A magyarosítás vádja volt a legfőbb argumentum, amiért kisebb számú német fiatal elfordult egyházától, bár a Vajdaságban ez nem öltött akkora méreteket, mint Magyarországon, ahol jelentősebb volt a németiség körében a felháborodás a német nyelvű hitoktatás és a német nyelvű misék hiánya miatt.

A Német Birodalomban előtérbe kerülnek olyan társadalmi szervezetek amelyek a német népközösség (deutsche Volksgemeinschaft) gondolata jegyében veszik védelmükbe, karolják fel a határok menti és általában a külföldi németiséget (*Deutscher Schutzbund für Grenz- und Auslandsdeuschtum*) „Ezek propagandájától visszhangos Németország, ezek avatkoznak be leginkább német kisebbségekkel rendelkező országok ügyeibe, népiségvédelem (Volkstumsschutz) ürügyén. Ezek hirdetik, hogy a népi gondolat (Volksgedanke) erősebb kell legyen az államgondolatnál (Staatsgedanke); hogy az idegen állampolgárságnál (Staatsbürgerschaft) fontosabb a német néppolgárság (Volksbürgerschaft),

megszervezté nőtte ki magát, mert a kulturális programokon kívül az élet minden területén szervezett „projektumokat“.

⁸ Josef „Sepp” Janko (1905,Ernőháza/Banatski Despotovac, -2001,Belgrano, Buenos Aires) jogász, 1939-től a Kulturbund vezetője, 1941-től SS tisztként (SS-Obersturmführer) Bánátra kinevezett német állami megbízott.

⁹ 1929-ben ismételten betiltják, ugyanúgy, mint a többi kisebbségi pártot és szervezetet Jugoszláviában. 1930.08.10-én kezdheti meg újra működését. Az új vezetőség minden erőfeszítése ellenére 1938-ban a német lakosság csupán 10%-át tudta megnyerni tevékenységének. 1939-ben sikerült megnyerniük a német lakosság 60%-át. Ehhez a sikeres toborzáshoz természetesen hozzájárultak a német hadsereg sikerei is. (Bešlin 1999:218)

vagyis a német néphez, az össznémetséghez tartozás.” (Tilkovszky, 1997)

Egyházi vonalon két nagy szervezet dolgozott ugyanezen célkért: berlini székhellyel a Birodalmi Szövetség a Katolikus Külföldi Németekért (Reichsverband für die Katholischen Auslandsdeutschen), lipcsei székhellyel pedig a lutheránus Gustav Adolf Egyesület.

A vajdasági katolikus papok többsége felszólalt a Kulturbund és az *újítók* nacionalizmusa ellen. Komoly ellenségeskedés alakult ki a katolikus egyház és a Kulturbund között. Ennek fő oka a náci keresztényellenes tanítás és a Harmadik birodalom egyházellenessége. A nemzeti-szocializmus világlátása szerint ugyanis a kereszténység, a katolicizmussal az élen, idegen az ária-fajelmélettől, a kereszténység pacifizmusa és mások iránt tanúsított türelme, a sors elviselése és a zsidó hatás komoly károkat okoz a németségnek.

A vajdasági németség egy része részt vett a német fegyveres alakulatok tevékenységében¹⁰. Az őáltaluk elkövetett rémtetteket szorgalmasan feldolgozták a jugoszláv kutatók¹¹. Kevésbé közismert azonban, hogy sokan elleneztek a náci ideológiát, nem csatlakoztak a német katonai és félkatonai alakulatokhoz. A passzív náci-ellenállás központja a katolikus egyház berkein belül alakult ki, vezetőik a Németországból elmenekült és Hollandiában menedéket talált katolikus papok (élükön páter Muckermannal¹²). A katolikus papok nyíltan prédikáltak a náci ideológia ellen a Vajdaságban is. A többségi nemzet tetszését azonban nem nyerték el, mert ugyanilyen nyíltan szembeszálltak a kommunista ideológiával is. (Geiger, 2009:11) Állításunk alátámasztására Apatin a

¹⁰ Az illegális SS-toborzások már 1941 tavaszától kezdődtek az országban, különösen Bácska és Bánát területén. Az első törvényesített SS-toborzás a Bárdossy-kormányval való megegyezés révén indult meg, amely a 18 és 30 év közötti magyar állampolgárokat érintette.

¹¹ Petar Kačavenda (1991): *Nemci u Jugoslaviji*. Beograd. Dušan Biber (1966): *Nacizam in Nemci v Jugoslaviji*. Ljubljana; Josip Mirnić (1974): *Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu*. Novi Sad; Zoran Ziletic: *Die Geschichte der Donauschwaben in der Wojwodina. Zu ihrer Darstellung in Serbien und Deutschland*, in: *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*. Bd.2. München 1996,224ff.; Maričić, Slobodan (1995): *Folksdojčeri u Jugoslaviji - susedi, dželatni, žrtve*. Beograd:Connect&Media Marketing International.

¹² Friedrich Johannes Muckermann (1883,Bückerburg – 1946,Montreux) jezsuita, publicista, lapkiadó.

legjobb példa. Apatin¹³ dolgozatunk szempontjából különösen érdekes, mivel ez a dunaparti város volt a katolikus németek központja, és ebből kifolyólag a katolikus német ellenállás „főhadiszállása“ is. Apatin lakosságának 90%-a volt német, 95%-a római katolikus. Mivel az apatini németek nagy része részt vett a nácizmus elleni harcban, nem érezték magukat veszélyben a háború befejeztével. 10.000-en maradtak Apatinban (más forrás szerint 8.500-an). Egy Belgrádból jött megbízottnak 1946 februárjában átadták a katolikus egyesületek tagságának, valamint a katolikus sajtó munkatársainak névsorát, a névsorban szereplők fasizmus elleni harcának bizonyítékaként. Az illető magával is vitte a listát Belgrádba. Júniusban, ugyanez a belgrádi megbízott a következőkkel fordult az apatini némettséghez: „Mi elismerjük az önök ellenállását a fasizmussal és a nácizmussal szemben! Mégis az 1944 novemberében hozott AVNOJ-határozat¹⁴ minden német számára érvényben marad.“ (Merkel; 1968:8) Voltak azonban kivételek, igaz csekély számban, azok a németek ugyanis, akik a háború alatt nyíltan Titó és a Kommunista Párt oldalára álltak, megúszták a vagyonelkobzást. (Žiletić, 2007:159) Az apatini némettség háború utáni tragikus sorsával, rajtuk végzett kegyetlenkedésekkel, kínzásokkal, és lágerokba terelésével, ebben a dolgozatban nem foglalkozunk.

A bácskai protestáns német közösségeken belül nem volt a katolikusokhoz hasonló éles határvonal a Kulturbund-tagok és az egyházhoz ragaszkodók között. Akadtak lelkészek, akik nem helyeselték a nemzeti-szocialista eszméket, nem alakult ki azonban olyan kemény ellenállás, mint a katolikus egyházon belül. Ennek egyik oka feltehetőleg az volt, hogy a protestáns lelkészek nem váltak „hungarusokká“, nem voltak magyar érzelműek, és az evangélikus egyház nem volt olyan konzervatív és politikai, kulturális és történelmi események előtt elzárkózott, mint a katolikus. Ebből kifolyólag számukra Bácska Magyarországhoz való csatolása messze volt az ideális, elvárt állapottól és még szervezési gondokat is okozott. A magyarországi evangélikus egyház eleinte örült, hogy a Bácska visszacsatolásával az evangélikus hívek száma gyarapodott, remélve ezzel politikai befolyásuk növekedését Magyarországon.

¹³ Apatin – Abthausen, de mivel ez a német elnevezés a Wehrmacht fordításából ered, hivatalos használatban soha nem volt.

¹⁴ 1944.nov.21. Az AVNOJ Elnöksége határozatot hozott, hogy az állam átveszi a Német Reich vagyoniát Jugoszláviában, a népi németek vagyoniát, valamint minden háborús bűnösét és segítőjét (AVNOJ – Jugoszlávia Antifasiszta Népfelszabadító Tanácsa).

Dr. Raffay Alexander¹⁵, evangélikus püspök, azonban nem vette figyelembe a bácskai evangélikus németiség két jellemzőjét: **1.** a Jugoszláviai Evangélikus Egyház, dr. Popp Philipp¹⁶ vezetése alatt közeli kapcsolatot ápolt a Német Birodalom evangélikus egyházával, és egy sajtóságos német nemzeti öntudattal rendelkezett; **2.** a bácskai németiség Magyarországgal és a magyarsággal szemben szkeptikus, gyanakvó és elutasító volt (Leidensweg I.; 1992:395). Dr. Raffay nem engedett semmiféle önállóságot a bácskai és szlavóniai evangélikus egyházközösségeknek, és nem helyeselte az egyház közeledését a nemzetiszocialista eszmékhez, ezért 1941.08.21-én a bácskai evangélikus egyházkerület önállósította magát Dél-magyarországi Német Evangélikus Egyház néven.

A katolikus egyház jogi helyzete a Bácskában 1923.02.10-én rendeződött, amikor Szabadka apostoli kormányzósággá¹⁷ vált Budanović Lajčo vezetésével. 1923.02.23-án Becskereken is megalakult az apostoli kormányzóság Ivan Rafaellal az élén, aki a belgrádi püspöki feladatokat is ellátta. (Bešlin, 1999:221)

A német katolikusok lelki támaszt találtak egyházukban és nem hiányolták a nemzeti öntudatuk ápolását. A katolikus egyház tudatosan szinte kizárólag német származású papokat küldött a német falvakba, de ők már nem bírják tökéletesen a német irodalmi nyelvet, amely a prédikációhoz vagy a hitoktatáshoz szükséges lett volna. Ezek a papok a magyar, azaz a horvát nemzeti öntudatot hirdették, erősítették, nem pedig a németet. Ennek a tendenciának egyetlen következménye volt, hogy a német katolikus hívek kis hányada elhidegült egyházától. A katolikus egyház azonban nagy hatással maradt a német lakosság zömére.

A nemzeti öntudat kérdése komoly különbséget jelentett a katolikus és az ortodox egyház között, mivel az ortodox szerbek és románok nemzeti egyházzal rendelkeztek, amely nemzeti érzelmeiket is tüzelte.

¹⁵ Raffay Alexander, magyarul Sándor (1866,Cegléd – 1947,Budapest) evangélikus teológiai akadémiai tanár, evangélikus püspök, felsőházi tag, egyházi író, teológus, költő, műfordító, hittudós.

¹⁶ Philipp Popp (1893, Bezanija, Zimony mellett – 1945, Zágráb) a Jugoszláviai Evangélikus Egyház első és egyetlen püspöke, 1931-1941. A fasisztákkal való kollaborálása végett 1945.06.29-én elítélték és kivégezték.

¹⁷ Apostoli kormányzóság/apostoli adminisztratúra (lat. administratio apostolica): Olyan katolikus egyházkormányzati egység, amely közvetlenül a Szentszéknek van alárendelve, nem tartozik egyháztartományba. Élén nem megyéspüspök, hanem apostoli kormányzó áll. Az adminisztratúra általában átmenetet jelentett az egyházmegyévé, önálló püspökséggé válás felé. Magyarországon 1920 után az új államhatárok által szelt egyházmegyéek megosztása révén keletkeztek apostoli kormányzóságok.

(Janjetović, 2009:4) A katolikus németek, magyarok és szlovákok és az ortodox szerbek között nem voltak vallási feszültségek. A katolikus felekezet különböző nemzetiségei házasodtak egymás között, azonban az ortodoxok a katolikusokkal nem. A különböző anyanyelvű katolikus közösségtől a szerbek hitvallásuk miatt elhatárolódtak. (Walper:1996:6) A katolikus egyház korán elkezdte a nácizmus elleni harcát. Az Apostoli Szentszék 1933.07.20-án kötött konkordátumot a Német Birodalommal, ezt azonban a német fél kezdettől fogva, folyamatosan megszegte. Már az aláírás évének augusztusában Németországban föloszlatták az össz katolikus ifjúsági szervezetet. Az elkövetkező években pedig papok ezreit üldözték és ítélték el különböző indokkal. Válaszul XI. Pius pápa 1937.03.14-én kiadta a nemzetiszocializmust és a fajelméletet elítélő „Mit brennender Sorge“ (Égető aggodalommal) című enciklikáját, kivételesen nem latin, hanem német nyelven.

Magyarország és így a Vajdaság területén élő klérus is, mindent megtett a fiatalság nemzetiszocialista eszméktől való megóvása érdekében. Ezt katolikus ifjúsági szervezeteken keresztül próbálta elérni. Különböző szabadidős programoknak, sporteseményeknek, zárándoklatoknak és túrázásoknak köszönve ezek az egyesületek ugyanolyan vonzóak voltak, mint a Hitlerjugend. Magyarországon különösen a falusi ifjúságra tudtak nagy hatást gyakorolni. A Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Titkársága (KALOT), melyet a jezsuita páter Kerkai irányított, német nyelvű szekciót létesítve igyekezett ellenállást szervezni a nemzeti szocialista hatás előretörésével szemben, s így tett a Katolikus Leánykörök Szövetsége (KALÁSZ) is. Vajdaságban kiemelkedő példája a katolikus ifjúsági mozgalmaknak, a *Marienbund* ifjúsági szervezet, amelyet a harmincas években alapított Apatinban a naci-ellenességéről ismert Berencz Adam¹⁸ katolikus pap. Berencz Adam nemcsak az ifjú-

¹⁸ Berencz Ádám (Apatin,1898 – Kalocsa,1968) A náci propagandában idejekorán fölismerete a dunamenti német kisebbség tragédiáját; ellensúlyozására indította 1935-ben a *Die Donau* című német hetilapot Apatinban. 10 évig harcolt tollával, hogy a bácskai és magyarországi németeket erkölcsileg fölvértezze a nácizmus eszméivel szemben. 1944.04.25-én betiltották a *Die Donaut*, május 25-én Berenczet letartóztatták. A magyar egyházi hatóságok (Gröss József érsek) közbenjárására kiengedték és megengedték, hogy a Kalocsai érsekség területén telepedjen le, azzal a feltétellel, hogy visszavonul a közélettől, ott is élt haláláig. Sajnos a Wikipedián tévesen az áll, hogy Berencz a topolyai fogolytábor lakója volt egy ideig. Más forrás szerint Berenczet letartóztatása után rögtön Zomborba vitték, de mivel a Gestapónak Zomborban nem volt börtöne, Berencz a magyar csendőrség őrizetébe került, ahol egyetlen éjszakát töltött.

sággal foglalkozott behatóan, hanem felnőtt híveit is minden áron el akarta téríteni a nemzetiszocialista eszméktől. Az ifjúságot az együletben katolikus szellemben nevelte¹⁹. (Masić, 1996:117) Prédikációiban rendszeresen kihangsúlyozta, hogy csak az lehet jó német, aki nem vallja a nemzetiszocialista eszmét. Támadta az új német világszemléletet keresztényellenessége miatt. A náciakat csak egy pártnak tartotta a németországi pártok között, és nem hagyta szó nélkül, hogy ez a kormányzó párt lábball tiporta a Vatikánnal kötött konkordátumban foglaltakat, megtagadva így a német katolikusok vallásgyakorlásához való jogát.

„Számunkra a nemzeti szocializmus nem több és nem kevesebb, mint egy párt. Egy párt azonban nem azonos értelmű a nemzettel és nem azonos értelmű Németországgal. Nekiünk volt anyanemzetünk ez a párt színrelépése előtt is, és lesz Németország, amikor ez a rezsim már régen csak a történelem része lesz. Büszkék vagyunk rá, hogy megőriztük a gondolati szabadságunkat és a tiszta ítélőképességünket.” (Berencz, Die Donau,1937/8)

Nem riadt vissza a Kulturbund és az *újítók* nyílt kritizálásától. Határozottan ellenezte a vajdasági németiség SS-be és *Wehrmachtba*²⁰ való toborzását 1941 és 1944 között. Amíg Bácska magyar fennhatóság alatt állt, nyilvánvalóvá vált, hogy Berencz náciellenessége komoly magyar-pártúsággal társul. Az általa szerkesztett *Die Donau* 1943.04.23. számában Berencz kifejti, hogy azt tartja német „nemzetinek” (völkisch), aki: **1.** a saját népét becsüli és szereti, **2.** félelem nélkül és nyíltan a saját nemzetéhez tartozónak vallja magát, **3.** őszintén és kitaratóan dolgozik a népéért, **4.** áldozatokat vállal a népéért. Berencz szerint ezek egyike sem igaz a magukat újítóknak nevező fiatalságra. (Merkel;1968:43) „Ő volt az, aki mindenkinél korábban világosan megfogalmazta: lehet egyszerre jó németnek – szlávnak, románnak – s ugyanakkor hű magyarnak, és igaz kereszténynek lenni.” (Hetényi; 1994:25)

A katolikus egyház nyomtatott sajtója nemzetiségi nyelveken jelent meg, bár nem azzal a céllal, hogy nemzeti ébredésüket támogassa, hanem, hogy hatékonyan tudja terjeszteni hívei körében tanítását. Bár

¹⁹ 1944-ben Berencz letartóztatása után a Marienbundot betiltották.

²⁰ Wehrmacht (véderő) a Harmadik Birodalom fegyveres erejének megnevezése 1935-1945. Az NSZK és a mai Németország is Bundeswehrnek nevezi hadseregét.SS – Schutzstaffel (védőosztag) a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt katonai és védelmi szervezete volt Németországban.

számos katolikus sajtótermék²¹ létezett a Vajdaságban a múlt század harmincas éveinek közepéig, azok fejletlen, társadalmilag jelentéktelen és politikailag passzívok voltak. Amikor viszont megerősödött a nemzetiszocialisták propagandája, a katolikus egyház, mint elkötelezett náci-ellenes intézmény, rákényszerült kiadói tevékenységének felélélnkítésére. Vezető náci-ellenes katolikus hetilappá a már említett, Berencz Ádám által szerkesztett, *Die Donau*²² vált. Ez a lap azonban nem egy szokványos katolikus hetilappá, hanem a katolikus náci ellenállás szócsövénévé vált. Különös jelentőséggel bír az utókor számára, mivel, szinte egyedülként örökíti meg a német katolikus ellenállást. A folyóirat cikkeinek stílusa és tartalma védekező álláspontra helyezkedett, folyamatosan apelált a németiség meggyőződésére, veszélyes következményeknek téve ki magát ezzel²³.

„Amikor 1942-ben a magyar politika óvatosan ugyan de elhatárolódott Németországtól, a vajdasági náciellenes lapok [köztük a katolikusok is. – szerz.] fellendültek; Svájcön kívül sehol máshol Európában nem lehetett olyan kemény kritikát olvasni a NS-rezsimről, mint a Vajdaságban.“ (Bethke, 1991:116) Sőt a londoni rádióba is beolvasták, a háború ideje alatt, Adam Berencz cikkeket.

A Németország - Ausztria közti politikai ellentétek tárgyalásakor, a lap mindíg Ausztria álláspontját támogatta és ez volt az egyetlen írott média, amely elítélte az Anschlusst 1938-ban. (Bešlin:1999:223) Ugyanakkor a *Die Donau* rendszeresen hozta a hazai és a világpolitikai híreket, de csak mint hírközlő, különösen ügyelve arra, hogy a jugoszláviai eseményekhez ne fűzzön semmilyen kommentárt. Az *újtók* „fekete internacionálénak“ csúfolták az egyházat, amely kéz a kézben jár „vörös

²¹ Christliches Volksblatt, Jugendruf, Christliche Volkszeitung, Die Wacht, Volksbote, Katolisches Kirchenblatt, Der Familienfreund, St. Raphaelsblatt, stb.

²² *Die Donau* (1935.07.22.-1944.04.22.) Katolikus hetilap. Megjelent minden pénteken délben, 6000 (!) példányban. Tulajdonosa és szerkesztője megjelenésének első évében Anton Lotherer volt. 1936.jan.18-án Adam Berencz lett a felelős szerkesztője és kiadója. A szerkesztőváltás után a hetilap többé nemigen foglalkozott a katolikus egyház ügyeivel, hanem a katolikus ellenállásra összpontosított.

²³ A magyarországi egyházak és lapjaik ez idő tájt a német nemzetiszocialista újpogány mítoszt terjesztő hírheldt könyvek, folyóiratok nagyon is indokolt kipellengérezésével, az egyházak németországi sanyarú helyzetének figyelmeztető bemutatásával, a papság lejáratását, munkája megbénítását célzó náci mocskolódások méltó megbélyegzésével foglalkoztak elsősorban. Nácizmus ellenességükhöz nem fér kétség, azonban egyik sem volt olyan harcias és szókimondó, mint az Apatinban német nyelven megjelenő *Die Donau*.

nővérével“, azzal vádolták a Vatikánt, hogy az anyaországon kívül élő németeket használja fel a vatikán-habsburg-zsidó szövetség sikere érdekében, kínai falat emelve a katolikus és a protestáns németek közé. A katolikus egyház legfőbb bűnének azt tartották, hogy elnemzetlenítette a németiséget. Berencz ugyanis híve volt a szent istváni Magyarországnak, kihangsúlyozva annak többnemzetiségű voltát²⁴. Nyílt „háború“ indult 1936-ban az újságok lapjain az *újítók*, valamint Berencz és követői között, amely öt éven keresztül tartott.

A Német Birodalomban is tudomást szereztek a katolikus lap rezsimellenességéről. A Külügyi Hivatalban (Auswärtiges Amt) számos dokumentum található, amelyben a német kormány Belgrádtól, majd 1941 után Budapeستől kéri a *Die Donau* betiltását. (Hetényi;1994:26) 1943 áprilisában maga Hitler szólítja fel Horthy Miklós magyar kormányzót, hogy szüntessék be a *Die Donaut*. (Janjetović, 1999:247) A lapot betiltani végül 1944-ben sikerült, amikor a német csapatok bevonultak Magyarországra. Az utolsó szám 1944.04.22-én jelent meg. „A hitlerhű apatini volksbundisták az újság régi példányait összegyűjtik, Apatin főterén máglyát csinálnak belőle, és nagy üdviválgás közepette elégetik.“ (Hetényi;1994:26)

A felmerülő kérdésre, hogy honnan tudtak elegendő témát és argumentumot biztosítani a szembenálló felek ehhez a maratoni vitához, a választ a német kultúrában találjuk. A németek a reformáció kora óta folytattak nyilvános vitákat, kezdve a protestáns-katolikus nézetellentétektől, az Ausztria és Poroszországi ellenségeskedéseken keresztül a „Kulturkampfig“. A Donauban megjelenő cikkeket, katolikus oldalról, Berencz mellett más papok is jegyezték: Karl Raile (1880-1934) Kúláról, Martin Hauk (1886-1943) Pirosról, Josef Negele (1893) Ratkovóráról, Johann Nuspl (1895-1936) Cselarevóráról, Matijas Johler (1913-1969) Palánkáról, Wasmer József (1916-1988) Apatinból, Weinert Péter esperes (1874-1945) Palánkáról, Michael Merkl, Berencz egykori káplánja Apatinban. Moullion Kálmán (1909-1971) Hódságon a Jugendruf szerkesztője, Kandler Mihály bajmoki káplán, dr. Konrad Schmidt (1883-1971, zombori ügyvéd, a katolikus mozgalmak nagy pártfogója), Helmlinger Benedek (1914-1988) topolyai hittanár és mások.

²⁴ A „Szent István-i gondolat“ a többnemzetiségű államról, amelyben a népek békésen együtt élnek a velük méltányosan bánó magyar vezetés alatt, a középkori Magyarországon bontakozott ki, olyan viszonyok között, amikor még sokáig ismeretlen volt a nacionalizmusok ébredése és egymásnak feszülése.

A *Die Donau* legértékesebb cikkeit Berencz egykori káplánja és szerkesztőségi munkatársa, Merkl Mihály gyűjtötte kötetbe és adta ki Németországban 1968-ban, *Weitblick eines Donauschwaben. Widerstand gegen nationalsozialistische Einflüsse unter den Donauschwaben Jugoslawiens und Ungarns 1935-1945*. [Egy dunamenti sváb előrelátása. A jugoszláviai és a magyarországi svábokra gyakorolt nemzeti szocialista hatás 1935-1945] címmel.

Az idősebb, katolikus német lakosság magyarón volt. Itt kell kiemelnünk, hogy a magyarón katolikus németiség volt a náci ellenesség hordozója. „Amikor 1942-ben a magyar politika óvatosan ugyan de elhátaróldott Németországtól, a vajdasági náciellenes lapok [köztük a katolikusok is – szerk.] fellendültek; Svájccon kívül sehol máshol Európában nem lehetett olyan kemény kritikát olvasni a NS-rezsimről, mint a Vajdaságban.” (Bethke, 1991:5) Sőt a háború ideje alatt a londoni rádióba is beolvasták Adam Berencz cikkei.

*

A kisebbségi helyzetben élő népeknek a vallás az egyik legfontosabb összetartó, megtartó és túlélést biztosító ereje. A katolikus egyház a Vajdaságban, bár nem segítette sem a németek, sem a magyarok nemzeti öntudatának fejlődését és megtartását, mégis a nácizmus elleni harc kiemelkedő intézménye volt. A nácizmus eszméinek terjesztése a katolikus környezetben ment a legnehézkesebben. A katolikus sajtón keresztül folytatott harc, az *újtók* hatalomra jutása után is sikeres volt, erre a legjobb példa, hogy a *Die Donaut* csak 1944-ben sikerült betiltani.

Az *újtók* és az idős generációk közötti feszültség nem korlátozódott csupán a sajtón keresztül folyó vitára. Szomszédok hidegütek egymástól, családon belül kiéleződtek az ellentétek.

„Berencz megjósolta – és lapjában többször le is írta –, hogy Hitler el fogja veszíteni a háborút, s ezzel a Kárpát-medence német nemzetiségének is megpecsételődik a sorsa.”²⁵ (Hetényi; 1994:25) Ugyanilyen előrelátással megjósolta Tito partizánjainak kegyetlenkedéseit is, amikor leírta, hogy „Tito partizánjai a bácskai, bánáti németek tetemein keresztül vonulnak be hazánkba.” (Hetényi; 1994:27)

²⁵ „Ezek az urak azonban nagyot csalódnak egyszer. Akik egy „új német világnézetről” álmodoznak és ábrándoznak, mely szerintük ezer évig formálja majd a német népet, egy szép napon kijózanodnak, és arra kényszerülnek, hogy az ezresből két nullát letöröljenek.” *Die Donau*, 1940.08.17.

Felhasznált irodalom:

1. Bešlin, Branko (1999): Nemci u Vojvodini 1918-1941. *Tokovi Istorije*, 1-4. 207-239.
2. Bešlin, Branko (1999): Nemačka katolička štampa u vojvodini i njen spor sa nacionalsocijalistima 1935-1941. godine. *Zbornik za istoriju Matice srpske*, XXIV/59-60, 107-123.
3. Bethke, Carl (2009): Das Bild des deutschen Widerstandes gegen Hitler in (ex-) Jugoslawien. *Das Bild des Deutschen Widerstandes gegen Hitler in Europa*, Ueberschaer, Gerd (Hg.), Darmstadt. 111-122.
4. Geiger, Vladimir (2009): Sudbina Jugoslavneskih Nijemaca u hrvatskoj i srpskoj književnosti. Zagreb:Zajednica Nemaca u Hrvatskoj.
5. Grósz András (2012): A Hitlerjugend árnyékában. *Archiv Net XX. századi történeti források*. 12/1.
6. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=410 (2015.02.16)
7. Grósz András (2014): Kisebbségpolitikai mozaikok egy német főpásztori látogatáshoz. Berning, osnabrücker püspök magyarországi utazása. *Modern Magyarországi*, III/1, 90- 102
8. Dr.Hegedűs Antal (1998): Bácskai sváb telepések reményei és csalódásai a 18. században. *Bácsország*, IV/ 5-6.
9. Herczeg Ferenc (1985): A várhegy. A gótikus ház. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
10. Hetényi Varga Károly (1994): Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II. Abaliget:Lámpás Kiadó.
11. Janjetović, Zoran (1999): O nacifikaciji vojvođanskih Švaba. *Tokovi Istorije*, 1-4/1999, 240-260.
12. Janjetović, Zoran (2009): Die Katholischen Donauschwaben in der Batschka und im Banat 1908-1933. *Donauschwaben issues article*, September.
13. Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien. Band I. Herausgeber: Donauschwäbische Kulturstiftung – Stiftung des privaten Rechts -, München.1992.
14. Masic, Boris (1999): Az apatiniak búcsújárása. *Létünk* XXIX/1-2, 116-119.
15. M.Merkel (szerk.) (1968): Weitblick eines Donauschwaben. Widerstand gegen nationalsozialistische Einflüsse unter den Donauschwaben Jugoslawiens und Ungarns 1935-1944. Dieterskirch:Selbstverlag Michael Merkel.
16. Miskolczy Ambrus (2012): A „hungarus-tudat“ a polgári-nemzeti átalakulás során. *Magyar kisebbség* 17/65-66, 163-204.
17. Molter Károly (1937): Tibold Márton I, II. Budapest: Révai.
18. Senz, Josef Volkmar (1993): Geschichte der Donauschwaben.Von Anfängen bis zum Gegenwart. 7.Auflage. München:Amalthea.
19. Tilkovszky Lóránt (1999): Volkstum und Christentum. Krisenjahre der Ungarndeutschen 1938-1945. *Ungarn-Jahrbuch*, 1998/1999-24, München: Verlag Ungarisches Institut, 255-274.
20. Tilkovszky Lóránt (1997): Német nemzetiség – magyar hazafiság: Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. Pécs:JPTE TK.
21. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/nemet_nemzetiseg_magyar_hazafisag/index.htm

22. Walper, Franz (1996): „Minket is üldöztek...”.A csobánkai svábok kálváriájának és kiűzésének dokumentációja. Pécs:Baranya Megyei Levéltár.
23. Žiletić, Zoran: Nemci u Vojvodini i Drugi svetski rat. Nenad Stefanović: Jedan Svet na Dunavu. Digitalizovano peto izdanje istoimene knjige. 159-171. <http://www.drustvosns.org/nemacka%20manjina/stefanovics/jedan%20svet%20na%20dunavu.html>